

prosveshhenie. – S. 125–131.

8. Obzor deyatelnosti Imperatorskogo Derptsogo universiteta. Na pamyat' o 1802–1865 godax (Sostavlen po otchetam i doneseniya, predstavlenym popechytelyu Derptsogo uchebnogo okruga). – Derpt: Typogr. K. Matysena, 1866. – 172 s.

9. Holanskij M.G. Opyt istorii istoriko-filologicheskogo fakul'teta imperatorskogo Har'kovskogo universiteta. – Har'kov : Izd-vo Har'k. un-ta, 1883. – 425 s.

10. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshheniya. – SPb.: Typogr. Imperator. AN, 1864. – T. 2: Czarstvovanie imperatora Nikolaya I, 1825–1855. Otdelenie 1, 1825–1839. – 1224 col., 62 s., 42 col.

11. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshheniya. – SPb.: Typogr. Imperator. AN, 1864. – T. 2: Czarstvovanie imperatora Nikolaya I, 1825–1855. Otdelenie 2, 1840–1855. – 1352 col., Shtaty i Prilozheniya. – 62 s.

12. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrainy v m. Kyevi. – F. 707. – An. 16, 1850 r. – Part I. – Act. 257.

13. Chesnokov V.Y. Dvizhenie za razdelenie istoriko-filologicheskogo fakul'teta i nachalo specializacii universitetskogo istoricheskogo obrazovaniya v 50-h – 70-h gg. XIX v. // Rossijskie universitety v XIX – nachale XX v.: Sb. st. – Voronezh : Izd-vo Voronezh. univer., 1993. – № 70. – S. 70–86.

14. Esakov V.A. Geografiya v Moskovskom universitete: Ocherki organizacii, prepodavaniya razvitiya geograficheskoy mysli (do 1917 g.). – M.: Nauka, 1983. – 140 s.

15. Alekseeva L.D. Moskovskij universitet i stanovlenie prepodavaniya etnografii v dorevolucionnoj Rossii // Vestnik Moskovskogo universiteta. Istoriya. – 1983. – № 6. – S. 54–62.

16. Majkov L. Ocherki russkoj istoricheskoy geografii. Geografiya nachal'noj letopisi. Issledovanie N.P. Barsova // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshheniya. – 1874. – Ch. CLXXIV. – S. 234–284.

17. Simonov Yu.G. Istoriya geografii v Moskovskom universitete: sobytiya i lyudi [v 2 t.]. – Moskva: Gorodecz. T.1: Nachala universitetskoy geografii. Anuchinskij etap v e'e' razvitiy'. Pervye geografyy-professionalny v Moskovskom universitete. – 2008. – 504 s.

18. Kratkij ocherk istorii Har'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushhestvovaniya (1805–1905 gg.) / Sost. : Bagalej D.I., Sumczov N.F., Buzeskul V.P. – Har'kov : Izd-vo Univ., 1906. – XIV, 329 s.

Trubchaninov S. V., Ph.D. in History, Doctoral student of Department of history of Ukraine the Ivan Ohyenko Kamianets-Podilskyi National University (Ukraine, Kamianets-Podilskyi), trubtschaninov@gmail.com

The place and importance of geography in the system of historical education in the Russian Emperor's Universities

The article analyzes development of geography in the system of historical education in the Russian Emperor's Universities. The purpose is to determine the place and importance of geography in historical education in accordance with various university statutes that were adopted and enacted during the XIX century. It was found that under University Statute in 1804 in the Russian universities is the same professor taught history, geography and statistics. University statute of 1835 excluded the geography of the number of subjects that are taught on the faculties of history. However, geography has been studied and presented in various forms on the historical-philological faculties of universities by the end of XIX – the beginning of XX century.

Keywords: Geography, Russian Emperor's universities, university statutes, courses of lectures, Professor, department.

Трубчанинов С. В., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории Украины, Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина, Каменец-Подольский), trubtschaninov@gmail.com

Место и значение географии в системе исторического образования в российских императорских университетах

Анализируется развитие географии в системе исторического образования в российских императорских университетах. Целью статьи является определение места и значения географии в историческом образовании в соответствии с различными университетскими уставами, принятыми и действовавшими в течение XIX в.

Выяснено, что по Университетскому уставу 1804 г. в российских университетах один и тот же профессор преподавал историю, географию и статистику. Устав 1835 г. исключил географию из числа предметов, которые преподавались на кафедрах истории. Однако география изучалась и была представлена в различных формах на историко-филологических факультетах университетов до конца XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: география, российские императорские университеты, университетские уставы, курсы лекций, профессор, кафедра.

* * *

УДК [001.89:633.88]

Малюга В. В.

асистент, Ніжинський агротехнічний інститут (Україна, Ніжин), viktmal@meta.ua

Діяльність жіночих сільськогосподарських навчальних закладів на Чернігівщині в другій половині XIX – на початку XX ст.

На підставі аналізу архівних і літературних джерел автором здійснено теоретичний аналіз діяльності жіночих навчальних закладів на Чернігівщині в другій половині XIX – на початку XX ст. на прикладі Преображенської сільськогосподарської та Людмилінської школи сільського домоведення і присадибного господарства. Досліджена діяльність земств та громадських діячів щодо створення умов для формування та функціонування жіночих сільськогосподарських закладів освіти в даному регіоні. З'ясовано, що серед організаційно-педагогічних форм здобуття професійної освіти серед жінок виокремлюються зокрема сільськогосподарські школи. Визначено особливості функціонування обох шкіл. Автором доведено, що Воздвиженська та Людмилінська жіночі школи були унікальними просвітницькими закладами не тільки на Чернігівщині, а й у всій країні.

Серед методів історичної науки, якими керувався автор у статті, слід відзначити перш за все два загальнонаукових методи – історичний та логічний. Простежено явище жіночої сільськогосподарської освіти на всіх етапах відповідно до хронологічних рамок дослідження у конкретних умовах Чернігівщини, одержано при цьому наступні висновки. Жіноча професійна освіта на кінець XIX ст. обмежувалась переважно школами домоведення та вузькими практичними спеціальностями. Найбільш привабливою для жінок сферою спеціальної освіти була агрономічна. Дослідження показує, що держава принципово уникала бюджетного фінансування жіночих навчальних закладів. Жіночі професійні школи функціонували на кошти засновників, що відкривали навчальні заклади. Аналіз джерел та архівного матеріалу показав, що в основному засновниками професійних навчальних закладів для жінок виступали приватні особи, земства, міські громадські управління, культурно-просвітницькі товариства. Безпосередньо, громадська ініціатива дозволяла підштовхнути державні органи влади до початку реформування в галузі жіночої освіти. Безсумнівно, отримавши професійну сільськогосподарську освіту жінки вийшли за рамки основної мети навчання жінок – підготовки «вихованих дружин і матерів». Отримана освіта в сільськогосподарських навчальних закладах дозволила їм отримати самостійність, незалежність у виборі способу життя та професійної діяльності, а не підкорятися існуючим стереотипам.

Ключові слова: жіноча освіта, сільськогосподарська освіта, Чернігівська губернія, Преображенська жіноча сільськогосподарська школа, Людмилінська жіноча школа сільського домоведення і присадибного господарства.

Внесок жінок у розвиток соціального, культурного та економічного життя суспільства важко переоцінити, всупереч цьому розвиток професійної освіти жінок залишається однією із недостатньо вивчених проблем. Тому в сучасній історіографії не слабшає інтерес до проблем становлення і розвитку професійної сільськогосподарської освіти і наукової агрономії, загалом. Це пов'язано, насамперед, з сучасними процесами модернізації економіки України, важливу роль в якій продовжує відігравати сільське господарство. А значить, зростає значимість як власне аграрної науки і системи науково-освітніх сільськогосподарських навчальних закладів, що сприяють формуванню нової приватновласницької культури праці на землі, так і історичного досвіду їх генезису та еволюції.

У даний час і в рамках реформування системи освіти актуальний історичний аналіз обраного для дослідження питання. Адже формування оптимальних структур, методів і форм розповсюдження сільськогосподарських знань з метою сталого розвитку агропромислового комплексу в нових умовах української модернізації та цивілізаційної глобалізації – одна з найважливіших завдань вітчизняної освіти.

Предмет дослідження – жіноча сільськогосподарська освіта на Чернігівщині останньої чверті XIX – початку XX ст. ст.

Об'єктом є діяльність земств та громадських діячів щодо створення умов для формування та

функціонування жіночих сільськогосподарських закладів освіти.

Питання історії жіночої освіти в Україні почали вивчатися лише останні роки, опубліковані деякі матеріали про жіночі курси, гімназії XIX – початку XX століття, окремі питання жіночої освіти розглядаються в курсах лекцій з історії української педагогіки.

Уперше проблеми освіти жінок торкнувся професор Іван Олександрович Стебут в 1890 р. на з'їзді діячів по технічній і професійній освіті в доповіді чи “Потребує російська інтелігентна жінка спеціальної сільськогосподарської освіти?” (1891 р.) І.О. Стебут запропонував своє бачення системи жіночої аграрної освіти [1]. На його думку, загальна концепція жіночої освіти не повинна відрізнятися від чоловічої. Найбільш прийнятними школами були визнані школи сільського домогосподарства (садибного господарства) і школи по підготовці майстринь по окремим сільськогосподарським професіям [1, с. 25].

Проблема історії жіночої середньої професійної освіти на Чернігівщині практично не була предметом окремого наукового дослідження. В пропонованій статті здійснюється спроба розглянути процес становлення жіночої середньої професійної освіти в цьому регіоні.

Система жіночої освіти України наприкінці XIX ст. включала в себе *початкові навчальні заклади*: нижчі початкові училища – школи грамоти і однокласні училища, підвищені – двокласні училища (міністерські, земські, церковно–приходські, привітні), недільні школи; *середні навчальні заклади*: жіночі пансіони, інститути шляхетних дівчат, гімназії і прогімназії (міністерські, приватні), єпархіальні училища; *професійні навчальні заклади*: нижчі і середні професійні школи – школи сільського господарства і домогосподарства, ремісничі школи і класи, зуболікарні, акушерські школи, торгові школи, церковно–вчительські школи, спеціальні класи і курси при початкових парафіяльних школах і середніх освітніх закладах; *вищі навчальні заклади*: вищі жіночі курси [2, с. 60].

Особливе місце серед жіночих освітніх закладів сільськогосподарського профілю займали сільськогосподарські школи. У них жінки за 2–3 роки здобували необхідні знання і вміння з домогосподарства та кустарних промислів, або здійснювали підготовку спеціалістів з окремих галузей сільського господарства [4, с. 54].

Оскільки уряд не підтримав ідеї створення жіночих професійних закладів сільськогосподарського профілю, більшість з них була організована з ініціативи приватних осіб або товариств.

Перша жіноча практична школа сільського господарства та домогосподарства в Російській імперії, була відкрита 31 березня 1888 року Марією Гриньовою в маєтку Зозулинці Бердичівського повіту Київської губернії [6, с. 1]. Другою сільськогосподарською школою в Наддніпрянській Україні була Преображенська жіноча сільськогосподарська школа на хуторі Воздвиженському Чернігівської губернії, вона виникла та існувала при безпосередній участі приватної особи, а саме, відомого не тільки в Україні та Російській імперії, а й у всьому світі, громадського діяча і релігійно –

філософського письменника Миколи Миколайовича Неплюєва (1851–1908).

М.М. Неплюєв переймався проблемою “світської філософії”, захоплювався гегелівським вченням, ідеями Платона, самотужки ознайомився з головними світовими релігіями. Утім істину, вважав він, можна знайти тільки у православ'ї. Натомість йому все більше не давало спокою питання: чому християни не живуть по–християнськи? Роздумуючи про історичне покликання російського поміщика, він кардинально переосмислив ідею служіння, спрямувавши усі свої помисли і сили до підвищення духовного і матеріального рівня життя селянства. За велінням сумління він вирішив перейняти на себе особисто моральну провину своїх предків–поміщиків перед народом і присвятити своє життя турботам про його просвіту і добробут [8, с. 8].

Преображенська сільськогосподарська школа II розряду для дівчаток (віком 13 років, тривалість навчання 4 роки), створюється у 1893 році. Хоча за статусом цей заклад належав до шкіл 2–го розряду, однак за умовами вступних іспитів і за характером теоретичного викладання, він був на рівні першорозрядних. Школа утримувалась на гроші засновника. З 1902 р. вона перебувала у віданні Хрестовоздвиженського трудового братства [7]. Вихованок навчали сільському і домашньому господарству, безпосередньо молочному господарству, городництву, садівництву, кравецтву зокрема, давали елементарні знання з педагогіки, а також виховували у дівчат чесність і благородство. Загальноосвітні предмети займали 2/3 обсягу навчального часу, а спеціальні – 1/3. Оскільки число бажаючих навчатися в школі перевищувало заплановану кількість місць, прийом здійснювався за конкурсом. На 1 грудня 1895 року в школі навчалось 45 учениць віком від 13 до 19 років. Вступниками були дівчатка різних станів і національностей. З них 58% – селян, 6% – дворян, 10% – духовенство, 3% – купців, 15% – міщан, 7,5% – різночинців. Теоретичні та практичні заняття велися під керівництвом попечительки й керуючого. 1894–1895 рр. кількість теоретичних уроків – 1168, із них 63% (749) займали загальноосвітні предмети Закон Божий – 111 год., російська мова – 282 год., математика – 156 год., географія – 108 год., історія – 92 год. Із спеціальних предметів вивчалися природознавство – 137 год., землеробство, а саме ґрунтознавство, обробіток і добрива – 20 уроків, знаряддя праці – 4 год., тваринництво – догляд і харчування тварин – 48 год., велика рогата худоба – 10 год., вівчарство – 5 год., свилярство – 6 год., птахівництво – 30 год., всього 99 год. Молочне господарство включало в себе догляд за молоком – 15 год., маслоробство – 10 год., сироваріння – 5 год., креслення – 50 год. Всього спеціальні предмети займали 35,9% (420 годин) навчального часу. Кількість днів практичних робіт у рік із землеробства складали роботи по догляду за рослинами – 150, збір і зберігання – 216, різні галузі садівництва і городництва та обробіток ґрунту – 158, посів та посадка – 201, догляд за рослинами – 275, збір і зберігання – 385, в питомнику – 18, в саду – 118, в парниках – 35, всього 1189 днів (1/2 навчальних днів на рік). Галузі тваринництва передбачали догляд і вигодовування скоту – 233 дні, в молочній – 104 дні, в маслоробній – 60, всього 392 дні. В майстернях: рукоділля – 216 та інші дрібні роботи, всього

71 день (3/4 навчального часу). Всього відпрацьовано в рік 3232 дні, або на 1 ученицю припадало 85 повних днів відробітку [8, с. 46]. Школа мала для практичних занять парк, сад і город, діти брали участь у виготовленні сирів, шинки, кондитерських виробів. Крім зазначених предметів, учениці вивчали домоведення, а також крій та шиття. Також у розпорядженні школи була бібліотека, молочна ферма, ткацька майстерня та домашнє господарство. Для практичних занять учениціям відведено більше 13 десятин землі, із них садиба школи розташована на 1 дес. землі, сад – 6 дес., город 6 – дес. Цікаво, що для жіночої школи було побудовано нову будівлю, набагато кращу за чоловічу школу. Цим будинком братчики завжди пишалися. Школа мала 100 голів ВРХ, птиці – 111 шт., надій молока складав – більше 6741 пудів, з якого отримували масла 215 пудів, вартість пасіки складала – 1187 руб. 30 коп. На 1 січня 1911 року в школі навчалось 80 учениць. Попечителем Преображенської школи стала найближча помічниця і сестра М.М. Неплюєва – Марія Миколаївна Уманець [9, с. 166].

Земство не надавало матеріальну допомогу неплюєвським школам. Навчальний заклад отримував державну субсидію в розмірі 2000 крб. [24, с. 67]. Проте цих грошей не вистачало. Спочатку школи фінансував сам Микола Миколайович, проте пізніше, коли Братство стало на ноги, дотацію в розмірі 10000 крб. на рік здійснювало Братство.

“Черниговская земская неделя” у 1914 р., через кілька років після смерті М.М. Неплюєва, зазначала, що по всій Чернігівській губернії з її тримільйонним населенням нараховується загалом 8 сільськогосподарських шкіл, причому тільки дві з них (Воздвиженська чоловіча і Преображенська жіноча сільськогосподарські школи) – безкоштовні, і вони до того ж мають значну перевагу над рештою щодо рівня політехнізації, обсягу й глибини набутих знань, а також щодо рівня організації навчального процесу. Специфіка школи була в тому, що вона поєднувала в собі навчання сільськогосподарським дисциплінам з виховним процесом, основою якого була духовність і віра в Бога. Можна впевнено стверджувати, що Воздвиженська школа була унікальним просвітницьким закладом не тільки на Чернігівщині, а й у всій країні.

На початку ХХ століття в Україні діяла не досить розгалужена мережа закладів для здобуття жіночої середньої сільськогосподарської освіти. У порівнянні з нижчими закладами, до середніх приймали “добре грамотних” осіб з освітнім рівнем не менше від 2–класних училищ. Переваги надавались тим, хто мав знання в обов'язки не нижче, ніж давали 3 класи середніх навчальних закладів і хто до вступу на курси вже займався сільськогосподарською діяльністю. Навчання тривало не менше 2 років [22, с. 93].

На основі аналізу архівних джерел можемо стверджувати, що на Чернігівщині в досліджуваний період група середніх жіночих навчальних закладів була представлена 3–річною Людмилінською жіночою школою сільського домоведення і присадибного господарства (Мрин, Ніжинський повіт, Чернігівська губернія), заснованою 2 листопада 1903 року [17, с. 1, 19], з дозволу Державної Ради [18, с. 1]. 16 тис. руб. на її облаштування виділив почесний попечитель дійсний статський

радник П.С. Коробка. Вона вважалась першою школою такого типу в Російській імперії. Її завдання визначені статутом, в якому засновник – поміщик А.С. Коробка, писав: “Школа эта будет давать сведения, которые необходимы для хорошей сельской хозяйки в доме и около дома, а именно: по садоводству, огородничеству, цветоводству, личному хозяйству, счетоводству. В доме необходимо для хозяйки знать следующее: приготовление обыкновенного обеда, печение разного хлеба, сушение и варение фруктов, консервов и т.д.” [19, с. 4]. Павлу Степановичу Коробці, засновнику школи було довічно надано посаду почесного попечителя. З його погляду потреба організації такої школи викликана також необхідністю запобігти бідності в умовах постійного приросту населення при незмінній обмеженій кількості землі. Задум створення саме жіночої школи пояснювався тим, що господарство лежить головним чином на жінці, яка, разом з тим, є духовною силою суспільства. Тому і гадали, що з підвищенням культурного рівня жінки, збільшиться в цілому сільськогосподарська культура всього суспільства. А потреба в цьому була очевидною, як зазначав інспектор народних училищ Чернігівської губернії А.А. Дмитревський, у нашій місцевості відчувалась нестача життєво необхідних продуктів і низькою була їх якість не тільки в селі, а й у місті [20, с. 6]. Тому цілком зрозумілою є мета школи – підняти, переважно, сільське садибне господарство. Отже, одержувати більший прибуток із землі мала навчити жінок школа з практичним нахилом.

Людмилінська школа здійснювала як загальноосвітню, так і професійну підготовку дівчат. У ній навчались представниці усіх станів і віросповідань з початковою освітою. Крім “штатних учениць” до школи приймалися практикантки, які оволодівали знаннями з окремих галузей садибного господарства. На жаль, в архівних та історичних джерелах відсутня інформація щодо сертифікаційного рівня випускниць. Лише вказано перелік предметів і, зокрема, наголошено, що в 1905 р. найкращу підготовку дівчата отримували з кулінарії, молочної справи, садівництва [19, с. 24–25]. В одному з документів цей заклад віднесено до нижчих [21, с. 508–509]. Людмилінська жіноча школа підпорядковувалася МНО.

На момент відкриття в 1903 році в школі працювало 4 викладачі, в школу вступило 15 учениць, з яких 4 вибуло з невідомих причин. За соціальним складом більшість учениць походили з родин землевласників (6 учениць), одна учениця із родини священика, одна – держслужбовця, 3 – не указано. В штаті школи була посада садівника, який отримував платно 90 руб. Порівняльний аналіз учениць за соціальним походженням по роках наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл учнів Людмилінської жіночої школи за соціальним походженням*

Соціальний стан	1903 р.	1908 р.	1909 р.	1911 р.
Духовенства	1	2	3	1
Дворян і чиновників	6	5	1	4
Почесних громадян	1	–	1	–
Міщан	3	6	1	6
Козаків	–	9	12	21
Селян	3	5	8	5
Інші прошаци	–	–	3	–
Всього	15	27	38	27

* Таблиця складена автором за відомостями ДАЧО [17, с. 20; 19, с. 184].

Характер викладання в школі переважно практичний і класні уроки мають значення допоміжних до практичних занять під час навчання різним галузям сільського і присадибного господарства. На момент відкриття в школі викладались такі предмети, як російська мова, рукоділля, прибирання кімнат – 9 уроків на тиждень, Закон Божий – 2, арифметика – 6, співи – 1. Всього в 1903 році асигновано на потреби школи 3340 руб., із них коштів Державного Казначейства 2215, від земства Чернігівського губернського і Ніжинського повітового 1125, спеціальні кошти (плата за утримання учениць) – 50 руб. 40 коп. [20, с. 20–30].

До школи приймали жінок не молодше 16 років, які мали атестат не нижче початкового училища. Курс навчання 3 роки, розподілявся на 3 класи. Навчальні заняття в школі поділені на теоретичні і практичні, отже, крім уроків велике значення приділялось закріпленню умінь і навичок на городі та в саду. Фахові предмети вивчались переважно у старших класах. Учениці навчались таким предметам, як плідівництво з квітниківством (3 кл., 3 год. на тиждень), програма передбачала вивчення правил розведення овочів, квітів та деяких польових рослин, догляду за плодовими деревами та ягідними кущами, а також засоби боротьби зі шкідниками і бур'янами. Птахівництво (3 кл., 2 уроки на тиждень), свинарство, вівчарство; годування і вирощування великої рогатої худоби (1 кл. – 1 урок, 2 кл. – 2 тижневих уроки), основи молочної справи (3 кл., 1 год. на тиждень), засвоюючи відомості про ведення молочної господарства, домашній обробці молочних продуктів, виготовлення основних молочних продуктів та приладів, котрі використовуються при цьому; Бджільництво – догляду за бджолами, отриманню меду, воску. А ще дівчата вивчали рахівництво з найважливішими відомостями з бухгалтерського обігу, загальні правила при поштових операціях та про пересилку товарів залізничним транспортом. Основи правознавства, складання ділової кореспонденції (введення у господарстві необхідних записів, детально вивчались правила складання векселів, заповітів, угод та інших офіційних паперів, обчислення прибутків і видатків, вартості робіт і харчів, необхідні відомості з ведення ділових зв'язків, листування). Особлива увага приділялась веденню домашнього господарства – кулінарній справі, зберіганню і заготівлі продуктів, пранню і прасуванню білизни, рукоділлю – шиттю, крою, латанню, гігієні і засобам надання першої допомоги, основам раціонального харчування людей різного віку, вентиляції і опаленню житла, співу духовому і світському [19, с. 125].

Теоретичні знання у галузі сільського господарства та доведення у спеціальній жіночій школі нижчого типу були організовані таким чином, що навчальний матеріал шляхом багаторазових повторень заучувався ученицями на уроках у класі. Для підвищення успіхів учениць і надання допомоги слабким і відстаючим ученицям, викладачами проводились особливі безкоштовні заняття у вільний від уроків час. Для успішного проходження практичних робіт (городництво, садівництво, заняття у молочної, телятнику тощо) вихованок школи

ділили на декілька груп відповідно професіям [19, с. 31]. У кінцевому результаті кожна з учениць, відпрацювавши з групою та чергуючи певний час на різних об'єктах, вивчали переважно більшість предметів практичним шляхом [13, с. 22]. Випускницям доручались більш складні для виконання роботи, що вимагали відповідальності від них. Одній із старших учениць по черзі на два тижня доручалось спостереження за порядком в школі і на фермі, під керівництвом чергової учительки.

У Людмилінській жіночій школі сільського доведення та присадибного господарства значна увага приділялась навчально-методичному фонду бібліотеки. Щорічно робив благодійництво у вигляді передачі книг почесний попечитель школи П.С. Коробка, в результаті на 1 січня 1911 року вартість шкільної бібліотеки і навчальних посібників становила 1874 крб. 87 к. [19, с. 184]. Професійні заклади замовляли літературу і купували лише ті книжки, які були рекомендовані МНО. Для учнівських бібліотек придатними вважались книги, котрі могли сприяти досягненню “правильних результатів в моральній та естетичній освіті учнівської молоді” [23, с. 1].

Досить цікавим був і розпорядок дня учениць: пробуджувались влітку о 5.30, а взимку – о 6.30 ранку. За годину мали одягтись і прибрати кімнату, а далі приступали до загальної молитви читання Євангелія. О 8-й – ранковий чай з хлібом, який випікали самі ж учениці, а потім теоретичні або практичні заняття з перервою ополудні на обід, який разом з учнями за одним спільним столом розділяли їх наставниці.

Учениці навчались не тільки сумлінній праці, а й дисциплінованості, охайності, раціональному веденню господарства, основам моралі і етики. У тогочасній Росії існувало кілька приватних шкіл такого типу, однак вони істотно відрізнялись за своїм призначенням. Приватні школи при маєтках приватних осіб ставили за мету реалізувати інтереси власників, а Людмилінська школа мала за головну мету надання дівчатам з різних верств населення необхідних для життя знань. Її господарство і маєток були нібито власністю самих учениць, де вони працювали на себе як господині. А в приватних школах учениці працювали тільки на маєтку господаря.

Таким чином, Людмилінська школа ще й прищеплювала почуття власності, гордості, за результати своєї праці, відповідальності. А водночас покращувалася якість виробленої продукції.

Наукову цінність, на наш погляд, має той факт, що у 1911 р. Мринську Людмилінську жіночу сільськогосподарську школу було перетворено на жіночу учительську семінарію з факультативним вивченням у ній садивного господарства, щоб майбутні вчительки передавали набуті знання своїм вихованцям [20, с. 7]. З цією метою окружним інспектором А.І. Ліперовським (з 16–17 лютого 1911 року) була здійснена ревізія школи. В детальній записці про ревізію зазначалось: “Успіхи учениць у 1911 році задовільні. На іспитах був присутній із Петербурга професор І.О. Стебут, який залишив в ревізійній книзі дуже утішний запис для школи. Дійсно учениці досить розвинуті, особливо беручи до уваги слабку підготовку, з якою більша частина учениць вступає до училища і порівняно невелику кількість годин, яка виділяється на

вивчення загальноосвітніх предметів” [11, с. 1]. Своєму призначенню школа відповідала сповна. Інспектор висловив незадоволення тим, що Людмилінська школа належить закриттю. Адже її значення підкреслив в спеціальному докладі П.С. Коробка на III з’їзді діячів по технічній і професійній освіті: “Шкода, що в Росії, країні переважно землеробській, такі школи не розвиваються, і навіть ті небагато, що існують, зобов’язані своїм відкриттям приватній ініціативі, вимушені закриватися або перетворюватися, як Людмилінська, в інші навчальні заклади”.

Отже, навчальна програма і навчальний процес в Людмилінській жіночій школі сільського домоведення та присадибного господарства (м. Мрин Чернігівська губернія) здійснювався на основі навчальних планів і програм, затверджених МНО і задовольняв освітню мету, яка містила відомості необхідні для “житейского обихода образованной хозяйки” [15, с. 20]. Основою навчального процесу була практична діяльність. Практична підготовка учениць мала на меті не тільки формування у жінок навичок доцільного ведення домашнього господарства, а й придбання ними професійних сільськогосподарських навичок та вмій.

Таким чином, реформування соціально-економічних відносин в кінці XIX – початку XX ст. викликало до життя таке нове для України, як і в цілому для Росії, явище, як жіноча освіта. Але всупереч тенденції розвитку капіталізму, що все ширше включала жінку в виробництво, не тільки царський уряд, але й ліберальні діячі не бачили необхідності давати жінці глибоку загальноосвітню і професійну підготовку. Однак відступ держави від прогресивних реформ призвів до громадської протидії, в тому числі і в сфері жіночої професійної освіти. Тому важко переоцінити ту роль, яку відіграли представники передової української громадськості у справі становлення та розвитку жіночої професійної освіти. Безпосередньо, громадська ініціатива дозволила підштовхнути державні органи влади до початку реформування в галузі жіночої освіти. Безсумнівно, отримавши професійну сільськогосподарську освіту, жінки вийшли за рамки основної мети навчання жінок – підготовки “вихованих дружин і матерів”. Отримана освіта в сільськогосподарських навчальних закладах дозволила їм отримати самостійність, незалежність у виборі способу життя та професійної діяльності, а не підкорятися існуючим стереотипам. Це в свою чергу заклало об’єктивні передумови для досягнення далекої перспективи рівності жінок. Енергійна масова участь жінок в аграрному виробництві та управлінні сільським господарством села, початок отримання жінками спеціальних знань і повсякденне застосування їх в практиці різноманітних галузей аграрного сектора економіки країни означали фактично переворот в області соціальних відносин не тільки Чернігівщини, а й всієї території України.

Отже, середня сільськогосподарська освіта жінок Наддніпрянської України формувалася виключно за рахунок приватної ініціативи і була в 1912 році представлена 5 школами, 2 з них існували в Чернігівській губернії, інші 3 працювали в Волинській, Київській та Херсонській губерніях. У цій ініціативі велика роль належала земствам та громадськості.

Список використаних джерел

1. Стебут И.А. Нуждается ли русская интеллигентная женщина в специальном сельскохозяйственном образовании? – М.: Тип. В.З. Зубарева, 1891. – 138 с.
2. Звігільський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. – К., 1929. – 214 с.
3. Справочник по среднему образованию. Ч. III. Программы и правила технических и профессиональных средних учебных заведений (Сост. Д. Марголин). – Пб. – К., 1912. – 209 с.
4. Применко Л.В. Проблемы жіночої освіти в національних системах освіти і виховання України і Франції (XVIII перша половина XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 13.00.01 / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 1994. – 264 арк.
5. Аніщенко О.В. Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2000. – 279 арк.
6. ЦДІА України. – Ф. 442. – Оп. 628. – Спр. 316.
7. Христианское мировоззрение в понимании и деятельности Неплюева Н.Н. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-151172.html>
8. Авдасев В.Н. Трудовое братство Н.Н. Неплюева: Его история и наследие. – Сумы: РИО “АС – Медиа”, 2003. – 64 с. – (Сумщина в именах).
9. Экземплярский В. И. Памяти Николая Николаевича Неплюева // Труды Киевской Духовной Академии. – 1908. – № 5. – С. 165–166.
10. Сільськогосподарські навчальні заклади Чернігівської губернії // Чернігівська земська неділя. – 1913. – № 14–15. – С. 65–70.
11. Докладная записка о ревизии и состоянии учебных заведений м. Мрин Черниговской губернии. – ДАЧО. – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 226.
12. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Выпуск 1. Женское образование. – СПб., 1898. – С. XVI.
13. Отчёт о состоянии Людмилинской женской школы за 1905 гражданский год. – Мрин, 1906. – 37 с.
14. Отчёт о состоянии Людмилинской женской школы за 1909 гражданский год. – ЦДІА. – Ф. 707. – Оп. 250. – Спр. 33.
15. Отчет о состоянии Людмилинской женской школы за 1905 гражданский год. – Нежин, 1906. – 125 с.
16. Лобода Г. Людмилинська школа садибного господарства // Деснянська правда. – 1997. – 11 жовтня. – С. 6.
17. Людмилинська жіноча школа домоводства і присадибного господарства. – ДАЧО. – Ф. 707. – Оп. 227. – Спр. 40. – Ч. 1.
18. Сборник сведений по внешнему сельскохозяйственному образованию. Выпуск X. – Пг., 1915. – 32 с.
19. Отчёт о состоянии Людмилинской женской школы за 1911 гражданский год. – ДАЧО. – Ф. 707. – Оп. 253. – Спр. 33.
20. Мельникова Е. Сельскохозяйственные школы в Черниговской губернии // Техническое и коммерческое образование. – 1913. – № 5. – С. 1–4.
21. Профессиональные учебные заведения, 1916 г. – ЦДІА. – Ф. 707. – Оп. 259. – Спр. 73.
22. Справочник по среднему образованию. Ч. III. Программы и правила технических и профессиональных средних учебных заведений (Сост. Д. Марголин). – Пб. – К., 1912. – 209 с.
23. Указатель по книгам, одобренным Учёным Комитетом Министерства Народного Просвещения, в период времени с 1856 по 1883 г. включительно для употребления в учебных заведениях Министерства Народного Просвещения / Сост. А. Сопочинский. – К., 1884. – 258 с.
24. Сборник сведений и советов по сельскому хозяйству, кустарным промыслам и домоводству (с рисунками). – СПб., 1910. – 129 с.

References

1. Stebut I.A. Nuzhdaetsja li russkaja intelligenjnaja zhenshhina v special'nom sel'skhozjajstvennom obrazovanii? – M.: Tip. V.Z. Zubareva, 1891. – 138 s.
2. Zvigil's'kyj Ja., Ivanov M. Profesijna osvita na Ukrai'ni. – K., 1929. – 214 s.
3. Spravochnik po srednemu obrazovaniju. Ch. III. Programmy i pravila tehniceskijh i professional'nyh srednih uchebnyh zavedenij (Sost. D. Margolin). – Pb. – K., 1912. – 209 s.
4. Prymenko L.V. Problemy zhinochoj osvity v nacional'nyh systemah osvity i vyhovannja Ukrai'ny i Francii' (XVIII persha polovyna XX st.): Dys... kand. ist. nauk: 13.00.01 / Kyi'vs'kyj

derzhavnyy lingvistichnyy universytet. – K., 1994. – 264 ark.

5. Anishhenko O.V. Rozvytok profesijnoi' osvity zhinok v Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.): Dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Instytut pedagogiky i psihologii' profesijnoi' osvity APN Ukraini. – K., 2000. – 279 ark.

6. CDIA Ukraini. – F. 442. – Op. 628. – Spr. 316.

7. Hristianskoe mirovotzrenie v ponimani i dejatel'nosti Nepljueva N.N. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.bestreferat.ru/referat-151172.html>

8. Avdasev V.N. Trudovoe bratstvo N.N. Nepljueva: Ego istorija i nasledie. – Sumy: RIO “AS – Media”, 2003. – 64 s. – (Sumshhina v imenah).

9. Jekzempljarskij V.I. Pamjati Nikolaja Nikolaevicha Nepljueva // Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademii. – 1908. – № 5. – S. 165–166.

10. Sil's'kogospodars'ki navchal'ni zaklady Chernigivs'koi' gubernii // Chernigivs'ka zems'ka nedilja. – 1913. – № 14–15. – S. 65–70.

11. Dokladnaja zapiska o revizii i sostojanii uchebnyh zavedenij m. Mrin Chernigovskoj gubernii. – DACHO. – F. 707. – Op. 229. – Spr. 226.

12. Sbornik svedenij po sel'skohozjajstvennomu obrazovaniju. Vypusk 1. Zhenskoe obrazovanie. – SPb., 1898. – S. XVI.

13. Otchjot o sostojanii Ljudmilinskoj zhenskoj shkoly za 1905 grazhdanskij god. – Mrin, 1906. – 37 s.

14. Otchjot o sostojanii Ljudmilinskoj zhenskoj shkoly za 1909 grazhdanskij god. – CDIA. – F. 707. – Op. 250. – Spr. 33.

15. Otchet o sostojanii Ljudmilinskoj zhenskoj shkoly za 1905 grazhdanskij god. – Nezhin, 1906. – 125 s.

16. Loboda G. Ljudmilins'ka shkola sadibnogo gospodarstva // Desnjans'ka pravda. – 1997. – 11 zhovtnja. – S. 6.

17. Ljudmylins'ka zhinocha shkola domovodstva i prysadybnogo gospodarstva. – DACHO. – F. 707. – Op. 227. – Spr. 40. – Ch. 1.

18. Sbornik svedenij po vneshkol'nomu sel'skohozjajstvennomu obrazovaniju. Vypusk H. – Pg., 1915. – 32 s.

19. Otchjot o sostojanii Ljudmilinskoj zhenskoj shkoly za 1911 grazhdanskij god. – DACHO. – F. 707. – Op. 253. – Spr. 33.

20. Mel'nikova E. Sel'skohozjajstvennye shkoly v Chernigovskoj gubernii // Tehnicheskoe i kommercheskoe obrazovanie. – 1913. – № 5. – S. 1–4.

21. Professional'nye uchebnye zavedenija, 1916 g. – CDIA. – F. 707. – Op. 259. – Spr. 73.

22. Spravochnik po srednemu obrazovaniju. Ch.III. Programmy i pravila tehniceskikh i professional'nyh srednih uchebnyh zavedenij (Sost. D.Margolin). – Pb. – K., 1912. – 209 s.

23. Ukazatel' po knigam, odobrennym Uchjonym Komitetom Ministerstva Narodnogo Prosveshhenija, v period vremeni s 1856 po 1883 g. vkljuchitel'no dlja upotreblenija v uchebnyh zavedenijah Ministerstva Narodnogo Prosveshhenija / Sost. A.Sopocinskij. – K., 1884. – 258 s.

24. Sbornik svedenij i sovetov po sel'skomu hozjajstvu, kustarnym promyslam i domovodstvu (s risunkami). – SPb., 1910. – 129 s.

Malyuga V. V., assistant, VP NUBiP Ukraine “Nezhinskii Agro-Technical Institute” (Ukraine, Nizhin), viktma@meta.ua

Women's agricultural activities of educational institutions in the Chernihiv region in the second half of XIX – early XX century

Based on the analysis of archival and published sources, the authors carried out a theoretical analysis of women's education in the Chernihiv region in the second half of XIX – early XX century. The example of the Transfiguration of agricultural and rural economics Lyudmilinskoj school and subsistence farming. Investigated the activity zemstva and community leaders to create the conditions for the formation and operation of women's agricultural educational institutions in the region. It was found that among the organizational and pedagogical forms of professional education of women stand out in particular agricultural schools. The features of the functioning of both schools. The author proved that Vozdvizhenskaya Lyudmilinskaya and girls' schools were unique educational institutions not only in Chernihiv, but also throughout the country.

Among the methods of historical science, which guided the author in the article, it should be noted, first of all, two general scientific method – historical and logical. Traced the phenomenon of female agricultural education at all stages in accordance with the chronological framework of the research in the specific context of Chernihiv region, obtained with the following conclusions. Women's vocational education at the end of the XIX century. Limited mainly schools of economics and the narrower practical function. The most attractive women in special education was agronomic. The study shows that the state essentially avoided the budget funding for women's education. Women's professional school operated by means of founders who opened schools. Analysis of the sources and archival material showed that most founders of vocational schools for women were individuals, zemstvo, the city's public administration, cultural and educational society. Immediately, a public initiative allowed to push the public authorities before the reform in the field of women's education. Sure, get a professional agricultural education, women have moved beyond the basic learning

objectives of women – training “educated wives and mothers”. Received education in rural schools afforded autonomy and independence in the choice of lifestyle and occupation, and not obey the existing stereotypes.

Keywords: women's education, agricultural education, Chernigov province, Transfiguration Women's School of Agriculture, Lyudmilinskaya girls school home economics and rural subsistence farming.

Малюга В. В., ассистент, ВП НУБіП України “Нежинський агро-технічний інститут” (Україна, Нежин), viktma@meta.ua

Деятельность женских сельскохозяйственных учебных заведений на Черниговщине во второй половине XIX – начале XX в.

На основании анализа архивных и литературных источников автором осуществлен теоретический анализ деятельности женских учебных заведений на Черниговщине во второй половине XIX – начале XX в. на примере Преображенской сельскохозяйственной и Людмилинской школы сельского домоводства и приусадебного хозяйства. Исследована деятельность земств и общественных деятелей по созданию условий для формирования и функционирования женских сельскохозяйственных учебных заведений в данном регионе. Выявлено, что среди организационно-педагогических форм получения профессионального образования среди женщин выделяются в частности сельскохозяйственные школы. Определены особенности функционирования обеих школ. Автором доказано, что Воздвиженская и Людмилинская женские школы были уникальными просветительскими заведениями не только на Черниговщине, но и во всей стране.

Среди методов исторической науки, которыми руководствовался автор в статье, следует отметить, прежде всего, два общенаучных метода – исторический и логический. Прослежено явление женского сельскохозяйственного образования на всех этапах в соответствии с хронологическими рамками исследования в конкретных условиях Черниговщины, получено при этом следующие выводы. Женское профессиональное образование в конце XIX в. ограничивалась преимущественно школами домоводства и узкими практическими специальностями. Наиболее привлекательной для женщин сферой специального образования была агрономическая. Исследование показывает, что государство принципиально избегало бюджетного финансирования женских учебных заведений. Женские профессиональные школы функционировали на средства учреждений, которые открывали учебные заведения. Анализ источников и архивного материала показал, что в основном учредителями профессиональных учебных заведений для женщин выступали частные лица, земства, городские общественные управления, культурно-просветительские общества. Непосредственно, общественная инициатива позволила подтолкнуть государственные органы до начала реформирования в области женского образования. Несомненно, получив профессиональное сельскохозяйственное образование, женщины вышли за рамки основной цели обучения женщин – подготовки “воспитанных жен и матерей”. Полученное образование в сельскохозяйственных учебных заведениях позволило получить самостоятельность, независимость в выборе образа жизни и профессиональной деятельности, а не подчиняться существующим стереотипам.

Ключевые слова: женское образование, сельскохозяйственное образование, Черниговская губерния, Преображенская женская сельскохозяйственная школа, Людмилинская женская школа сельского домоводства и приусадебного хозяйства.

* * *

УДК 94:[061.2:502](477–25)«18/19»

Левченко І. М.

кандидат історичних наук, докторантка кафедри історії та культури України, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди (Україна, Переяслав-Хмельницький), Levchenko.inna1972@andex.ua

Основні тенденції становлення і розвитку Київського товариства дослідників природи (друга половина XIX–початок XX століття)

Стаття присвячена історії утворення та діяльності Київського товариства дослідників природи. Висвітлено передумови заснування, напрямки наукової роботи, форми і методи просвітницької діяльності наукового товариства в другій половині XIX – на початку XX ст. Проаналізовано вплив товариства на розвиток природознавства в Україні, визначено його внесок у зародження та функціонування природничих наук у зазначений період. Проаналізовано науково-просвітницьку діяльність та нові дослідження визначних вчених у природничій галузі, які були активними діячами Київського природничого товариства. У статті показано діяльність і структуру наукового товариства, висвітлено значення краєзнавчих експедицій та екскурсій для проведення наукових досліджень і збір природничо-історичних предметів. Також у статті йде мова про те, що поряд з культурно-просвітницькою діяльністю, наукове товариство займалося проблемами природоохоронної освіти та виховання учнівської молоді шляхом проведення масових свят, організації природничих бібліотек, музеїв, виставок.